

Mozna też było przytoczyć inne dzieła w językach zachodnich, wyjęte choćby z „Catalogo delle pubblicazione dei Padri Mechtaristi”. San Lazzaro. Venezia 1960. Tak samo stanowi pewną lukę wśród bibliografii dotyczącej dziejów misji katolickich na Wschodzie brak np. pozycji C. da Terzorio „Storia delle Missioni Cappuccine. Romae 1913—1925. Jeśli zaś chodzi o Dominikanów, Hernández nie wie nic o „Fratres Unitores” i ich działalności misyjnej w Armenii. Inna mała luka na s. 182: należałoby tu dorzucić nazwisko M. Gelzera autora książki „Geistliches und Weltliches aus dem tuerkisch-griechischen Orient”. Berlin 1900 (Życie cywilne i religijne Bliskiego Wschodu grecko-tureckiego); P. von Muelinena, autora studium na temat Kościoła łacińskiego w cesarstwie otomańskim „Die lateinische Kirche im tuerkischen Reich”. Berlin 1903; F. Berlin. Histoire de la latinité de Constantinople. Paris 1894 (Historia łacińskości Konstantynopola), gdzie napotykamy sporo danych z zakresu eklezjologii. Jednak najpoważniejszą lukę stanowi pominięcie książki M. Kawerau traktującej o związkach zachodzących pomiędzy Ameryką a Kościołami wschodnimi: „Amerika und die orientalischen Kirchen”, jaka ukazała się w wydawnictwie Waltera de Gruyter w Berlinie w r. 1958.

Nie mniej bibliografia sporządzona przez Hernándezesa jest dziełem imponującym. Rzuca się w oczy przede wszystkim szerokość tematyczna dzieła. Autor przyjął bowiem zasadę informowania niemal o wszystkim, co dotyczy Kościołów wschodnich, ich doktryny lub działalności. Ta szeroka koncepcja tematyki „Bibliografii Kościołów Wschodu” wydaje się słuszna i uzasadniona; stanowi ona bez wątpienia pozycję niezbędną dla szybkiego zorientowania się w bibliografii każdemu, komu bliskie są sprawy chrześcijańskiego Wschodu.

ks. Edmund Przekop

MICHEL A. PEGG, *A Catalogue of German Reformatiin Pamphlets (1516—1546) in Libraries of Great Britain and Ireland, Baden-Baden 1973, ss. 339, Bibliotheca Bibliographica Aureliana t. 45.*

Prezentowany katalog zawiera 4016 druków przywódców i pisarzy reformacyjnych, wydanych na przestrzeni 30 lat a znajdujących się w 22 bibliotekach brytyjskich. Na całość tomu składa się słowo wstępne, wprowadzające w całość problematyki, bibliografia wydanych i opracowanych już druków z tego czasu, spis bibliotek zawierających w swych zbiorach druki, sam katalog, index wydawców, drukarzy i tłumaczy oraz index proveniencji.

Obecnie wydany katalog był pierwotnie zamierzony jako skatalogowanie tylko druków reformacyjnych znajdujących się w Narodowej Bi-

bliotece Szkocji w Edynburgu. Większość zbioru Biblioteki składała się z dysertacji uniwersyteckich, przeważnie pochodzenia niemieckiego i holenderskiego od początków szesnastego wieku. Zbiorem objętych było wiele rozpraw niemieckich pisarzy przez poszczególne ugrupowania reformacyjne, liczne dysputy teologiczne, które „rozdzierały” zachodnią Europę w owych czasach. Traktaty te prawdopodobnie są tego samego pochodzenia, co zasadniczy zbiór drukowany w r. 1871 w katalogu Fakultetu Prawa. Cały ten zbiór został zebrany przez Dietericha senatora Regensburga w drugiej połowie XVIII wieku i był częścią dużej biblioteki. Współczesny historyk mówił o niej: „Między prywatnymi bibliotekami Regensburga najbardziej wysławiona jest biblioteka szambelana G.S. Dietericha. Wskutek ciągłego powiększania zbiór doszedł do takich rozmiarów, że nie mieści się już w domu...”¹

Biblioteka Prawa Uniwersytetu w Edynburgu zakupiła na aukcji w Lipsku część zbiorów Dietericha. Mimo optymistycznych przewidywań, że zbiory będą szybko skatalogowane i ułożone i mimo stałego etatu w r. 1852 tylko połowa została uporządkowana, głównie oryginalne wydania prac Lutra, Melanchtona i innych przywódców reformacji.

Badanie drukowanego XIX-wiecznego katalogu Biblioteki Uniwersytetu Edynburskiego wykazało, że duża ilość prac niemieckich reformatorów była już w jej posiadaniu. Były to zbiory zakupione przez Bibliotekę od księgarza londyńskiego Tomasza Thorpe za fundusz, zapisany Uniwersytetowi przedtem przez generała Reida. Zidentyfikowany dzięki ekslibrisom, znalezionym w oprawnych tomach, z których wynikało, że należał do Fryderyka Augusta księcia Sussex, który zmarł w r. 1843. W następnym roku nabyty na aukcji przez Bibliotekę Uniwersytecką. Z opisu sprzedaży dowiadujemy się, że zbiór posiadał ponad 650 traktatów, pisanych po niemiecku przez Lutra i innych niemieckich działaczy reformacji, zgromadzony był przez dra Klossa. Pisma Lutra ułożone były przeważnie chronologicznie a pisma innych reformatorów według alfabetu. Serie ułożone były w 32 tekturowych pudłach. Druki wydane w latach 1517—1546. Ten niezrównany zbiór dostarcza bardzo cennych materiałów do historii reformacji niemieckiej i jej przywódców.

Bezwzględnie największy zbiór druków opracowanych w tym katalogu pochodzi z Bodleian Library, Oxford pod sygnaturą Tractt. Luth. Jest to zbiór około 120 tomów oprawionych jednakowo w cielęcą skórę z XIX wieku. Całość składa się z 2 serii, ułożonych chronologicznie. Seria pierwsza jest bardzo wartościowa i ciekawa, zawiera oryginalne wydania łacińskich i niemieckich rozpraw, wydanych przez działaczy reformacyj-

¹ F.K.G. Hirsching, Versuch einer Beschreibung schenswürdiger Bibliotheken Deutschlands, Erlangen, 1786—91, vol. 3, s. 721—723.

nych w latach 1518—1550. Do tych zbiorów dokupiono w różnym czasie dalsze rozprawy, tak że obecnie jest to komplet pierwszych publikacji reformacyjnych, które w wielu wypadkach nie dochowały się gdzie indziej i stąd taki kompletny zestaw trudno gdziekolwiek znaleźć. Druga seria składa się z dalszych traktatów luterzańskich zakupionych przez Bibliotekę w r. 1856. Jest to zbiór 538 prac Lutra lub odnoszących się do Lutra i reformacji.

Pozostały wybitny zbiór traktatów, objętych w omawianym katalogu znajduje się w bibliotece Trinity College, Dublinie. Nie można było ustalić pochodzenia tych prac, lecz z woluminów oprawionych można przypuszczać, że przybyły do biblioteki około połowy XIX wieku, prawdopodobnie po 1840 r., co potwierdziłoby zdanie, że w pierwszej połowie XIX wieku brytyjskie biblioteki kupiły dużo materiałów z okresu niemieckiej reformacji.

Do katalogu weszły również zbiory z innych bibliotek brytyjskich. Między nimi znajdują się Taylor Institution w Oxfordzie, której zbiór traktatów z XVI wieku został nabyty między r. 1876 a 1879 — składa się przeważnie z dubletów z Universitätsbibliothek w Heidelbergu; kilka bibliotek kolegów w Oxfordzie; biblioteka New College w Edynburgu i biblioteka w Broxbourne. Inne zbiory brytyjskich traktatów luterzańskich Crawford Collection, obecnie znajdująca się w John Rylands Library, w Manchesterze, ma już swój własny katalog opisowy.

Zakres katalogu został określony zawartością głównego zbioru na którym został oparty. Uznano jednak za wskazane dla całości, dołączyć dodatkowy materiał znajdujący się w innych bibliotekach, a zgodny z charakterem ogólnym zbiorów. Największą część zbiorów stanowią teologia i historia okresu reformacji w Niemczech, a w mniejszym stopniu w innych krajach Europy, znalazła się również i Polska. Katalog obejmuje również prace popularne, jak zapowiedzi, gazety i kilka quasi-medycznych traktatów. Literatura piękna (z wyjątkiem kilku panegiryków, wierszowanych o reformacji, jej protagonistach i przeciwnikach) gramatyka i nauki ścisłe są wykluczone. Na czoło wysunęły się pisma i traktaty: Lutra, Kalwina, Melanchtona, Bodemsteina, Bucera, Bullingera, Corwina, Emsera, Erazma, Husa, Ecka, Fryderyka elektora saskiego, Müntzera, Oecolampadiusa, Osiandra, Savonaroli, Staupitza, Zwinglego i wielu innych.

Katalog obejmuje traktaty drukowane w latach 1516—1546 a więc obejmuje pierwszą pracę Lutra drukowaną przez Johanna Rhau-Grunenberg w Wittenberdze i datę śmierci Lutra. Pozycje prac Lutra są najliczniejsze w katalogu, dlatego uzasadnionym było wybrać okres jego drukowanej działalności za podstawę do określenia granic katalogu, chociaż w ten sposób niektóre wczesne wydania Erazma i późniejsze wyda-

nia Melanchtona nie zostały opracowane. W katalogu opuszczono drukowane prace w krajach Europy, w których mówi się po niemiecku, wśród których znajdują się dziś Niemcy, Austria, Szwajcaria.

Forma katalogu i opracowanie stosuje się ściśle do instrukcji wydawniczych tego rodzaju opracowań odnoszących się do książek szesnastowiecznych. Główna kolejność pozycji obejmuje hasło autora, stosowane są również zasady British Muzeum dotyczące pozycji anonimowych. W niektórych wypadkach wprowadzono uproszczenia: np. pod hasłem Biblia wpisane są tylko główne części Biblii (Ewangelie, listy św. Pawła, Nowy Testament) lub prace anonimowe odnoszące się do Biblii. Komentarze do Biblii lub tłumaczenia Biblii, oraz indywidualnie prace o Biblii znajdują się pod nazwiskami autora. I tak wszystkie komentarze Lutra o Biblii są wpisane pod hasło Luter Marcin, bez względu na to czy zawierają tekst.

Opis druków jest w formie skróconej bez wskazania opuszczeń, a gdy jedno wydanie zawiera więcej niż jedną pracę informuje czytelnika zamieszczony skrót: i inne materiały. Dodatkowe informacje zamieszczone są przy drukach o niejasnych tytułach lub hasłach — od zmiennych form nazwisk autorów, do haseł anonimowych, pseudonimów i inicjałów imion autorów, jeśli są znane. Redaktorzy komentarzy i tłumacze nie są zamieszczeni w głównej pozycji, lecz w osobnym indeksie zamieszczonym na stronach 335—37. Następne wydania tego samego druku mają specjalne oznakowanie po którym następuje nazwa i miejsce wydawnictwa. Nazwa i miejsce wydania zamieszczone jest w takiej formie, w jakiej podane są na oryginale. Inne informacje wpisane są w prostokątnych klamrach. Przy każdej pozycji zamieszczona jest bibliografia z tym, że odsyłacze bibliograficzne dane są zazwyczaj tylko do jednego lub dwóch dobrze znanych podręczników takich jak, Adams², Kuczyński³, Panzer⁴, Weller⁵. Pełna lista odsyłaczy podana jest na stronicach XIII—XVIII. Pozycje uzupełnia podanie miejsca umieszczenia książki a więc biblioteki, notatka o błędach bibliograficznych i o pochodzeniu książki.

Z poloników znalazły się 3 druki. Ciołek Erazm, *Oratio in Augusten. Conventu nomine regis Poloniae Sigismundi habita*. Ed. J. Spiegel. In officina Millerana, Augustae, 1518 4°, znajdująca się w Oxfordzie, Bodleian Library. Drugi druk: Cricius Andreas, *Encomia Luteri* Dresden

² H.M. Adams, *Catalogue of books printed on the Continent of Europe, 1501—1600, in Cambridge libraries*. 2 vol. Cambridge 1967.

³ A. Kuczyński, *Thesaurus libellorum historiarum reformationis illustrantium. Verzeichnis einer Sammlung von nahezu 3000 Flugschriften Lutheres und seiner Zeitgenossen*, Leipzig, 1870—74.

⁴ G.W. Panzer, *Annales typographici ab anno 1501—1536 continuati*, 9 vol. Normibergae 1793—1801.

⁵ E. Weller, *Repertorium typographicum. Die deutsche Literatur im ersten Viertel des sechzehnten Jahrhunderts*. Nördlingen 1864.

1524 4° w Edynburgu, University Library. Trzeci: Maciej z Miechowa, Tractat von baiden Sarmatien, tłum. Johan von Eck, Augspurg 1518 4° w Edynburgu, National Library of Scotland.

Katalog zasługuje na uwagę badaczy. Strona edytorska na najwyższym poziomie i może być wzorem przy wydaniu i opisie bibliograficznym starych druków w innych krajach. Zostały zebrane prawie kompletnie druki dotyczące reformacji za 30 lat, częstokroć bardzo rzadkich i oryginalnych znajdujących się w zbiorach brytyjskich. Dla polskich badaczy wydany katalog powinien być zachętą do podjęcia prac nad wydaniem inwentarza druków reformacyjnych znajdujących się w polskich zbiorach bibliograficznych. Katalog między innymi dałby obraz recepcji książki reformacyjnej na gruncie polskim.

ROMAN NIR